

A magyarok a makkosban

VISSZHANG - LI. évfolyam 47. szám, 2007. november 23.

Egy hiányzó vita és Schein Gábor két esszéje

"Mindent a népért, semmit a nép által." II. József császár reformjainak jelmondata

"Elszakadóban vagyunk a kontinentális folyamatoktól, és nincs jele annak, hogy politikai elitünk akárcsak felfogni is képes lenne felelősségét ebben a tartós elszegényedéssel és kiszámíthatatlan kockázatokkal járó folyamatban." (Schein Gábor: *Mi a baj?*) (ÉS, 2007/3.)

"A súlyos intellektuális deficitet mutató és mára az alkotmányosság alapintézményeit is a rendszerváltás céljai ellen fordító magyar politikai gyakorlat..." (Schein Gábor: *Hogy mi ne legyünk gyarmat*) (ÉS, 2007/30.)

Schein Gábor már a *Mi a baj?* című esszéje azt firtatta, hogy milyen okok rejlenek a rendszerváltás kudarcá vagy finomabban fogalmazva "sikertelensége" mögött.

(De miben is állt volna a siker?) Nyilvánvalóan nem azoknak az elrugaszkodott, a valós társadalmi, mentális és gazdasági folyamatokkal köszönőviszonyban sem lévő álmoknak és reményeknek a beteljesítésében, amelyeket a nyugat fogyasztói világáról szőtt vágyképektől elandalodva vizionált magának. Évtizedekig álmodozott a kis malac a szocializmus makkosában, de ott hiánygazdálkodás folyt, és a makkot nyugatra exportálták. A baj az, hogy 89-ben ennek illúzió voltát nem tették nyilvánvalóvá a társadalom nagy, hallgatag tömbje számára. Az pedig azóta is a magyar politika szirénhangjaira hallgatva hol jobbra, hol balra szavaz, attól függően, honnan száll felé édesebb ének. Hiba volt, hogy sem a magyar politikusok, sem a felelős értelmiségi csoportok tagjai nem tudatosították, hogy nem ez a tét. És hogy a rendszerváltás sikerének feltétele nem az állam vagy a pártok által vezérelt, felülről irányított, a polgároktól függetlenül történő folyamat, hanem épp ellenkezőleg: a rendszerváltás lényege a közös és felelős cselekvés eredményeként létrejövő új játéktér. Ezért elmaradt a mentális és tudati rendszerváltás. Nem beszélve a szimbolikus rend közös minimumának, a szellemi egység megteremtéséről, egy korszerű nemzetfogalom kialakításáról.

Elmaradt annak közös végiggondolása, hogy mindezt újra fel kell építeni, és nem elegendő nosztalgiával visszanyúlni a XX. század eleji kultuszokhoz és nyelvhasználathoz. Hogy vissza kellene menni, és kritika alá vonni a XIX. század meghatározó, alapító szövegeit, megérteni és tudatosítani azokat a kényszereket és az ideológiai döntéseket mindig kísérő elkerülhetetlen vakságot, amely létrehozta a nyelv alakzatait, fordulatait. És ha ezt mind elvégezte volna a magyar társadalom és politika, akkor még mindig csak a munka elején tartana. Mert hozzá kellene igazítani fogalmainkat egy, a XIX. század felől nézve teljesen tervezhetetlen és beláthatatlan kontextushoz, amelyet az egységes európai kontinens szellemi kihívása és kulturális termelésnek a társadalmi realitást folyamatosan átalakító jelenléte, a globalizáció hatalmas folyamatai, az ezekben rejlő energiák és beláthatatlan tartalékok jelentenek egy piacként jelentéktelen vásárlóerővel bíró közösség számára. A fogyasztással és a fogyasztási vágyakkal szembeni kiszolgáltatottság a nemzeti identitás megőrzésének lehetőségét is aláássa. A folyamatok tudatosítása a társadalommal folytatott politikai kommunikációnak elemi érdeke. A nemzeti identitás XXI. századi mintáinak kiépítése, a globalizáció környezetében elérhető korszerű formáinak megteremtése épp a szélsőséges, avított és szentimentális ideológiák játékterét szűkíthetné be üdvös módon. A kulturális termeléshez kapcsolódó készségekről és tudásokról pedig csak a demagógia mondhatja, hogy megtérülés nélkül terhelik meg a nemzetgazdaság költségvetéseit. Ennek cáfolatát a kulturális termékek utáni

bevételeknek a nemzeti össztermékben elfoglalt helye mutatja.

(De hol van a közép?) Nem osztom ugyanakkor Schein Gábornak a középosztályra kihelyezett elemzését, inkább Nadas Péter felfogásával értek egyet (A felvilágosodás vegytiszta esete vagyok, Fundamentum, 1999/4. 63-69.); ugyanis nem látni erős középosztályt a magyar társadalomban. Középen az alkalmazottak vannak, akik azokat a régi reflexeket görgetik tovább, amely az államtól való többgenerációs függésből alakultak ki. Ez a réteg alapvetően szervilis, hagyományosan hiányzik belőle a polgári mentalitás szabadsága. A politika ezt a réteget a szocializmus gyakorlata óta nem megnyerni, hanem megfegyelmelni kívánja. Intézkedései változó előjellel, de pusztán a kézben tartásra irányulnak. Ezt hol törvényi szabályzókkal, hol gazdasági intézkedésekkel éri el. Tudvalévő, hogy egzisztenciális biztonság nélkül pedig nincs jogbiztonság sem; ezt a szocializmus mélyen bevészte. A proletariátust, a potenciális forradalmárokat állítólag arról lehetett felismerni, hogy nincs mit veszteniük. A mai magyar társadalom proletariátusa azonban vagy hiteleit, vagy segélyeit veszítheti. A klasszikus értelemben vett középosztály már a szocializmusban eltűnt. És vele a jogtudat és a polgári mentalitás.

A demokráciának valójában kevés barátja van a harmadik Magyar Köztársaságban. A pártok csupán a retorika szintjén azok, mivel civilek nélkül gondolják el a politizálást. Az 1989 után létrejött pártok továbbra is etatista szemlélet szerint működnek, ennek köszönhetően egy túlzottan államközpontú, demokratikus oligarchiának nevezhető berendezkedés alakult ki, amelyben a döntéshozatal és a gazdasági erőforrások fölötti ellenőrzés egy szűk csoport kezében összpontosul. A rendszert masszív korrupció hatja át. A magyar nagytőke szereplőinek az utóbbi években megfigyelhető bevonulása a politikai élet vezető pozícióiba a további koncentrációról és a magyar oligarchacsoportok közötti élesedő versenyről árulkodik. A magyar politika működés módja a négyévenként ismétlődő szavazatvásárlás, melyet pártpolitikusok helyett hatalomtechnikusokként alkalmazott média- és reklámszakemberek, marketingesek és szociológusok intéznek. A szavazatok megvásárlásában azonban nincs kitüntetett helyen a Schein Gábor által középosztálynak nevezett réteg. Ez a réteg nem kulturális, szociológiai jegyek alapján írható le, hanem megkerülhetetlen, tehát kényszerű adófizetéssel. Ők azok, akik kívül rekedtek a fekete-, illetve szürkegazdaságon. Vagyis döntően nem vállalkozók, hanem alkalmazottak. Ez a csoport azonban érdekei sokfélesége miatt politikailag éppúgy megosztott, ahogy szociológiai ismervei szerint is. A választásokat nem a két nagy táborra szakított, mozgósítható alkalmazotti csoportok döntenek el, hanem a bizonytalanok néhány ezres vagy tízezres csoportja. Az értük folytatott kampány nem kívánt hozadéka a jobboldalon a szélsőségek felé való megcsúszás, a baloldalon pedig a szociális demagógiának a szegénységet masszívan konzerváló, mert ígéreteivel az állami gondoskodás régi elvárásait a messze jövőbe kitoló retorikája.

(Álpátosz és cinizmus) A Zuschlag-ügyként elhíresült, továbbgyűrűző botrány a rendszerváltó politikai elit és az általa kinevelt új politikusi generáció kudarcát mutatja. Bizonytalán tudna Zuschlag képviselő patetikusan is beszélni a holokauszt áldozatairól, de az már nem volna hiteles. Az a pátosz alságos volna. Zuschlag cinizmusa, amelyet időközben felszínre került korrupciós érintettsége tovább színezi, egy malőr következtében véletlenül lepleződött le. Esete akár példázatként is értelmezhető. A rendszerváltó politikai elit ugyanis kezdettől fogva letörte a civilek felől érkező kezdeményezéseket, amelyek a társadalmat megosztó feszültségek kibeszélését, tisztázását és katartikus feloldását célozták: az ügynökügytől kezdve a rendszerváltás nyerteseinek és veszteseinek átgondolását vagy a privatizáció visszasságait érintette volna. A politika ezeket és a hasonló témákat inkább meghagyta a mérgező gyanakvás és a feloldatlan sértődöttség állapotában, hogy szándékai szerint megossa, és felkorbácsol indulatokkal szétzilálja a társadalmat. Ahogy az állam polgárait öntudatuk megerősítése által felvértezni, jogukat illetően felvilágosítani sem sietett, éppúgy az állam által polgárai ellen elkövetett köztörvényes bűnök esetében is elmulasztotta tisztázni az állami szervek, illetve az állam polgárainak eltérő mértékű felelősségét. Mindenekelőtt a Horthy-korszaknak a magyar zsidósággal szemben, valamint a kommunizmusnak az osztályellenségként megbélyegzett magyar állampolgárok ellen elkövetett bűneinek feltárása maradt társadalmi tisztázás nélkül. Ennek hiányában a politikusi beszédet az álpátosz és a cinizmus egyszerre hatja át. A parlamenten belüli és azon kívüli gyakorlatban látható, hogy mindkettő romboló hatású. A

tisztázó viták megspórolása a társadalom mentális megerősödését, a katartikus szembesülést tette átélhetetlenné. Ezzel a szolidaritást, a másikért való felelősségvállalást oltotta ki. Mindez a gyanakvást, a gyűlölködést, az önzést erősíti. A normaszegés, a kijátszás, a betartás, a szabálykerülés a társadalom rossz lelkiismeretével összefüggésben vált normává. A harmadik köztársaság eljárt lehetősége, hogy sem közvetlenül 89 után, sem az időközben eltelt tizenhét évben nem indultak az egész társadalmat átfogó programok, amelyek a társadalmi mentalitás megváltoztatását, a Kádár-korszak diktatórikus beidegződéseinek, cselekvési mintáinak és nyelvezetének megváltoztatását célozták volna. (A jogtudat fogyatékosága) A szocializmus negyven éve alatt elsorvasztott jogtudat önmagában olyan súlyos baj, amelyet már rég államilag szervezett kampányoknak kellett volna minden lehetséges eszközt megragadva orvosolni. Legyen az esti iskola, szabadegyetem, tanfolyam, munkahelyi képzés, ismeretterjesztés stb. És mindenekelőtt az iskolai oktatásban volna szükséges közvetíteni az állampolgári méltóság megszerzésének és megőrzésének alapjaként a jogtudat fontosságát és a törvény szellemének ismeretét. A jogtudat nagyfokú biztonsága az emberi és állampolgári méltóság megerősítését jelenti. A szilárd alapokra épített öntudat és méltóságérzés hiányában az erkölcsi értékek bizonytalanná válnak. A magyar politikusok beszédének, nyilvános megszólalásának hiányzik a szilárd alapja. Nincs olyan jogi dokumentum, nincsenek olyan szövegszerűen lefektetett értékek, amelyre hivatkoznának. A mindenkor a jövőbe kitolt jólét ígérete nem elégséges alap, nem képes mozgósítani, és legkevesbé sem képesek felemelni egy közösséget. És ahol a jogtudat bizonytalan, ott nem működik jól az etikai érzék.

Tovább nehezítette az új szimbolikus rend megalkotását, hogy a rendszerváltó elit tagjai jobb- és baloldaltól egyaránt gyanakvással ítélték meg Nagy Imre személyét. 1956 pedig elsősorban nem a nemzet, hanem a szocializmus forradalma volt, valamint a munkástanácsok szelleme nem kívánt hagyományt jelentett, ezért sem a mártír miniszterelnök, sem 56 hőseinek erkölcsi tőkéjét nem tudták és nem is kívánták a nemzet szimbolikus egysége érdekében a harmadik köztársaság morális és eszmei erőforrásaként kamatoztatni. Ez önmagában súlyos és tragikus veszteség. 1956 megítélése később is szerencsétlenül járt: a 94-es kormány miniszterelnökének személye, továbbá a D-209-es botránya sajnálatos módon hosszú időre elzárta az értelmezés szabadságát, és gátolja a politikai erők szimbólumteremtő kísérleteit.

(Egy új generáció) Immár jelen van a politika színpadán, és figyel egy új generáció, amely 89 körül volt öt-tíz éves, és immár huszonöt-harminc, és amely a rendszerváltás mítoszait nem osztja. Ez a generáció, amelynek tagjai a 2010-es választásra töltik be 18. életévüket, nem osztja a rendszerváltás balos nosztalgiját. Ezzel együtt illúzióit sem tette magáévá. Az előző nemzedékek tévedéseikért pedig nem érez erkölcsi felelősséget. A rendszerváltáshoz fűzött illúziók a szabadság-szabadsághiány fogalmi kettősére egyszerűsíthetők le, amiről ennek a nemzedéknek nincs tapasztalata. A szabadság azonban a demokrácia szabadságvédő intézményei nélkül üres szó, amely bennük joggal kelthet ellenérzést. A rendszerváltás ennek a generációnak az irreális gazdasági javak elérésére vonatkozó hazug ígéretést jelenti, vagyis a politika hazug, egyszerre álszent és cinikus nyelvének tobzódását.

A 89 után felnőtt nemzedék nem ismeri már a Kádár-korszak nyelvhasználatát, lecserélte szótárát, a hozzákapcsolt jelentésekkel együtt. Az általuk magánhasználatra megalkotott nyelvet mély szakadék választja el a diktatúrában felnőtt nemzedékektől. Nem értik és nem érzik át ezeknek a nemzedékeknek a tapasztalatait. Morális megtisztulás hiányában a társadalom nem tudott választ adni nekik a legfontosabb kérdésekre: sem a magyar holokauszt, sem a diktatúra bűnei, sem a rendszerváltás ígéretei, sem a harmadik köztársaság által képviselt kitüntetett értékek tekintetében. A közoktatásból a jelenkor és a közelmúlt történelmének értékelő oktatása eltűnt vagy elbizonytalanodott. A politika pedig lassan húsz éve nem tud mit kezdeni sem Nagy Imre, sem Kádár János alakjával. Jobbról a történelem meghamisítására van kielégíthetetlen igény, míg balról a nemzet és a vallás intézményeivel nem tudnak mit kezdeni. Ha az új generáció mélyen elégedetlen az előttük járt nemzedékek által rá hagyott világgal, és az általuk már adottságként kapott rendszerváltás utáni Magyarországot nem találják olyannak, amellyel érzelmileg azonosulni tudnának, azért nem ők felelősek. A kulturális termelés kiterjesztése, az új nemzetfogalom és

az azzal szorosan összeolvadó nyelv kidolgozása hiányában generációs szubkultúrák próbálják magukat a nemzet fogalmaként abszolutizálni. Kérdéseikre válaszokat a szélsőjobb felől ígérnek, de nincs nagy kínálat, mert a magyar politikának nincsen számukra üzenete.

(A nemzet eszméje) Új nemzeti identitást a piacvédelemmel párosult kulturális termelés hozhat létre. A XIX. században avantgárd eszmeként jelentkező nemzeti gondolat, amely akkoriban főként a klérus által megteremtett szimbólumokra alapozódó monarchikus ideálokkal versengett, nem pusztán elvont célokat fogalmazott meg, hanem a kulturális termelés által - amire Schein Gábor is nagy hangsúllyal hívja fel a figyelmet - szinte azonnal piacvédő erővé vált. Elegendő a Védegylet 1844-es megalakulására, a hazai ipar támogatásának Kossuthék által felkarolt mozgalomára gondolni. Magyarország XIX. század végi sikere a társadalmi szolidaritás nemzeti alapú kiterjesztése révén vált lehetségessé. Az eredmények sokszor évtizedek múlva jelentkeztek, mint például az oktatásban. Az ekkor létrehozott nemzetfogalom azonban a XVIII. századi felfogás radikális megújítása volt. A rendi világgal szemben jött létre, és a polgári társadalom céljainak rendelődött alá.

Az új nemzetfogalomnak adottságként kell számolnia a globalizációval és az Európai Unióval. Valamint a két világháború tapasztalatával. A XIX. század felé hajló nosztalgia vétke könnyelműség ezen a területen. A fundamentalista vagy esszencialista magyarságfelfogások maguk után vonják a nosztalgiát. Az új nemzetfogalom csak befogadó lehet. Nem a múlt nosztalgiájára, hanem a társadalmi realitásra kell épülnie. Tudnia kell integrálni magába a cigányságot, a XXI. század kihívásait, a magyar zsidóság történeti teljesítményét. A másfajta vélekedések nem lehetnek versenyképesek sem a közéletben, sem a magyar kultúra újratermelésében. Tudatosodnia kell, hogy a környező országok népeinek kultúrájával való szoros együttélésben alakult a mienk is; ezért a magyar nemzetnek történelmi adóssága van velük szemben. Az állam felelős szerepvállalása a legszélesebb értelemben vett kulturális termelésben, a tudományon és a művészeteken kívül az oktatástól kezdve a hagyományőrzésen keresztül a tömegkultúráig nem csökkenthető, hanem létfontosságú a növelése. Bármilyen érvekre hivatkoznak is rövid távú hasznokra kacsingató politikusok és közigazdászok. Mert egy kis nemzetnek csak a kulturális termelés területén lehetnek - ott sem nagy, csupán - szerény esélyei.

2007. szeptember 21.

Borbély Szilárd